

ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>

ШАТРАВА Сергій Олександрович - доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7072-961X>,

ЛЕЩЕНКО Дмитро Олександрович - ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8669-3739>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.8>

У науковій статті зроблено науковий огляд праць учених, які досліджували питання діяльності Служби безпеки України, враховуючи компетенцію останньої у різних сферах суспільних відносин. Новизна дослідження полягає в розгляді адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина при здійсненні превентивних заходів у контексті діяльності Служби безпеки України через призму сучасних викликів та динамічних змін у суспільстві та політиці. Наголошено, що завдяки проведенню превентивних заходів працівникам Служби безпеки України вдається запобігти багатьом неправомірним посяганням на життя, здоров'я та права людини і громадянина, а також на національну безпеку всередині країни. Для підвищення ефективності таких заходів Служба безпеки України потребує впорядкування законодавчої бази у сфері проведення контррозвідальної діяльності. Превентивні заходи, що використовуються працівниками Служби безпеки України, мусять знайти своє відображення у вигляді змін та доповнень до Закону України «Про Службу безпеки України» та інших нормативно-правових актів, та мають бути обмежені вичерпним їх переліком та порядком застосування. Доведено необхідність окреслити підстави та процесуальні особливості їх застосування, з

метою недопущення можливості для зловживань.

Звернута увага на необхідність здійснення заходів щодо перетворення Служби безпеки України на спецслужбу Європейського з'язка полягає в позбавленні її підслідності злочинів, що не мають відношення до захисту національної безпеки, а також декларування антитерористичної, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності як пріоритетних напрямків діяльності для Служби безпеки України.

Ключові слова: Служба безпеки України, сектор безпеки і оборони України, національна безпека, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правовий примус, органи публічної адміністрації, права і свободи людини та громадянина, правові механізми захисту прав людини, правоохоронна діяльність, превентивна діяльність, превентивні заходи.

Постановка проблеми

Зростання викликів у сфері національної безпеки спрямованих проти України, а також внутрішні соціальні та політичні чинники визначають актуальність розгляду проблеми безпекових заходів Службою безпеки України як ключового фактора забезпечення та збереження прав і свобод громадян.

Саме питання ефективності та легітимності цих заходів, а також можливість їхнього використання без порушення прав людини є ключовими аспектами, які варто розглядати в межах цієї наукової роботи.

Стан дослідження проблеми

Дослідницькі роботи в цьому напрямку фокусуються на розгляді стратегій та методів, які використовуються спецслужбами для попередження можливих загроз національній безпеці України та, як наслідок, життю, здоров'ю та правам людини і громадянина. Ключовими аспектами їх діяльності в цьому напрямку є ефективність превентивних заходів, спрямованих на попередження терористичних актів, кіберзагроз, розповсюдження зброї масового знищення та інших потенційних загроз. У контексті правового аспекту діяльності спеціальної служби розглядається відповідність заходів, що застосовують працівники СБУ, національному та міжнародному законодавству, а також етичні аспекти використання таких методів. Вивчається вплив сучасних технологій, таких як штучний інтелект, аналітика великих даних, на підвищення ефективності превентивних заходів, особливо в контексті захисту прав і свобод людини і громадянина. Досліджується співпраця СБУ з іншими правоохоронними органами, міжнародними партнерами та громадськістю в реалізації превентивних стратегій, спрямованих на захист прав і свобод людини та громадянина. Аналізується соціальний вплив застосування превентивних заходів на громадянське суспільство, на забезпечення прав та свобод громадян.

Це питання вивчала Т. Г. Фоміна, яка у своїй роботі аналізувала превентивне затримання, його законність та відповідність нормам українського та міжнародного права [1]. К. В. Лежнін досліджував діяльність СБУ, спрямовану на забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану [2]. В.С. Степановський розглядав питання забезпечення національної безпеки працівниками СБУ в умовах воєнного часу [3]. Монографічна робота І.І. Осипчука присвячена визначенню сутності та особливостей адміністративно-правових засад діяльності Служби безпеки України як суб'єкта забез-

печення критичної інфраструктури [4]. У свою чергу, дисертаційна робота А. В. Носача присвячена з'ясуванню адміністративно-правових форми діяльності Служби безпеки України з протидії тероризму [5]. Загалом, проаналізувавши стан дослідження даного питання, приходимо до висновку, що заступання працівниками Служби безпеки України превентивних заходів у контексті захисту прав людини потребує свого подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз та оцінка превентивних заходів, здійснюваних Службою безпеки України, з точки зору їхнього впливу на збереження та захист прав і свобод громадян, а також визначення шляхів оптимізації цих заходів для максимального забезпечення правових гарантій громадянських свобод.

Завдання наукової статті полягає в розгляді сучасного стану забезпечення прав і свобод громадян в Україні, визначення основних викликів і загроз для прав людини в контексті національної безпеки, а також законності та легітимності превентивних заходів, які вживає Служба безпеки України. Також необхідно проаналізувати конкретні заходи, які вживає Служба безпеки України для запобігання можливим порушенням прав і свобод, оцінити ефективність цих заходів та їх відповідність міжнародним та внутрішнім стандартам прав людини. До того ж важливим є питання удосконалення правового захисту громадян у процесі проведення превентивного заходу.

Наукова новизна дослідження

Новизна дослідження полягає в розгляді адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина при здійсненні превентивних заходів у контексті діяльності Служби безпеки України через призму сучасних викликів та динамічних змін у суспільстві та політиці.

Виклад основного матеріалу дослідження

Згідно з нашою точкою зору, принципи роботи Служби безпеки мають гуртуватися на превенції загроз національній безпеці.

Із заходів, які вживаються Службою безпеки України задля захисту прав та свобод громадян, до превентивних можна віднести наступні: систематичний аналіз і моніторинг інформації для виявлення можливих загроз і порушень прав громадян, проведення зустрічей, тренінгів та інших заходів з метою попередження можливих порушень і виявлення потенційних загроз національній безпеці, співпраця та обмін інформацією з іншими правоохоронними та адміністративними органами для спільного реагування на загрози, заходи для запобігання кібератак, які можуть порушити права та свободи громадян в інтернеті та вивести з ладу роботу органів державної влади, інформаційні кампанії для надання громадянам знань про їхні права та обов'язки, впровадження систем обліку, які дозволяють ефективно контролювати і захищати особисті дані громадян, співпраця із спецслужбами та органами державної влади інших країн для виявлення та запобігання транскордонним загрозам, включаючи тероризм. Після внесення змін в Закон України «Про боротьбу з тероризмом [6]» в 2014 році, Служба безпеки України отримала новий інструмент превентивного впливу, а саме «превентивне затримання», в рамках якого згідно зі статтею 14 вищевказаного закону працівники спецслужби можуть затримати особу до 30 діб. Цей захід може бути реалізовано тільки в районах проведення антитерористичних операцій. Така можливість надає змогу працівникам спецслужби діяти швидко, на випередження в інтересах захисту життя, здоров'я, прав та свобод українців від неправомірних посягань. Робота не за фактами скоєних злочинів, а на випередження, є пріоритетом, бо погодьтесь, краще було б не допустити анексії Криму, війни, чи терактів, ніж потім розслідувати ці злочини, тим паче, що це не поверне втрачених територій та життя загиблих. Саме тому всі ефективні спецслужби світу працюють на випередження. До того ж, сучасні гібридні війни переважно ведуться «проксі» силами – приватними військовими компаніями з використанням терористичних організацій та транснаціональних злочинних угруповань, через «операції впливу» силами агентури в органах влади або спеціальними інформа-

ційними операціями через підконтрольні ЗМІ та інтернет ресурси, а економічні засоби ведення гібридних війн взагалі важко переоцінити. Тому контррозвідальне забезпечення всіх гілок влади та життєво важливих національних інтересів, боротьба з тероризмом та захист конституційного ладу, охорона державної таємниці мають стати головними напрямками діяльності Служби безпеки України. Усе інше – боротьба із організованою злочинністю, злочини у сфері економіки, корупція та інше – тільки лише через призму окреслених вище напрямків [7]. Варто відмітити, що впорядкування підслідності Служби безпеки України і приведення її до роботи, спрямованої лише на забезпечення національної безпеки, позбавила б можливості зловживань працівниками Служби безпеки України наданими повноваженнями. Люди, які зверталися до спецслужби з приводу вчинення відносно них можливих неправомірних дій працівниками підрозділу «К», вказували, що тиск на бізнес відбувається через інструменти досудового слідства, бо не можна в рамках контррозвідальних заходів вилучити товар чи обладнання, здійснювати тиск на працівників компанії, а в рамках досудового слідства це реально. У комітет з правоохоронної діяльності кожен місяць надходять десятки звернень від підприємців щодо неправомірних дій працівників СБУ, і всі звернення стосуються підрозділу «К» або слідчих. Жодного звернення про тиск на бізнес чи неправомірні дії контррозвідників або тих, хто бореться із тероризмом, не надходило, що добре окреслює площину, де відбуваються зловживання [7]. Служба безпеки України використовує різноманітні превентивні заходи для забезпечення прав та свобод людини в умовах загострених внутрішніх та зовнішніх загроз. Деякі з основних напрямів цих заходів включають моніторинг і аналіз ситуації, тобто Служба безпеки України активно вивчає соціально-політичний та економічний контекст оперативної ситуації в країні та світі, щоб передбачити можливі загрози правам та свободам громадян. Запобігання і протидія тероризму та екстремізму, що здійснює Служба безпеки України, включає в себе оперативні дії спрямовані на запобігання те-

рористичним актам та виявлення можливих джерел екстремізму, що можуть загрожувати правам і свободам громадян. Водночас у рамках контррозвідальної діяльності Служба безпеки України спрямовує свої зусилля на запобігання діяльності іноземних розвідувальних служб, задля недопущення втручання у внутрішні справи держави та порушення прав громадян. Але варто відмітити, що питання проведення контррозвідальних заходів не врегульовано належним чином у законодавстві. Контррозвідальна діяльність проводиться за допомогою оперативно-розшукових заходів, які кардинально відрізняються за своєю метою, і за своєю суттю вони спрямовані не на протидію розвідувально-підривній діяльності, а на збір доказів для суду. Як наслідок працівники Служби безпеки України зіштовхуються на практиці із зайвою бюрократичною тяганиною, неможливістю оперативного реагування на загрози і ризику витоку інформації [7].

Також варто відмітити, що спецслужба проводить заходи інформаційної безпеки, спрямовані на запобігання дезінформації, кіберзагрозам, на захист інформаційних ресурсів для забезпечення свободи слова та вираження громадянської позиції. Важливим для Служби безпеки України є завдання встановити конструктивний діалог з громадськістю, представниками правозахисних організацій та іншими зацікавленими сторонами для спільного вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням прав людини і запобіганням їх порушенню. Статтею 25 закону України «Про Службу безпеки України» [8] визначено докладний перелік прав, що надаються працівникам, але окремою нормою закону не визначено, які з них носять превентивний характер діяльності. Тобто вичерпний перелік превентивних заходів у цьому законі відсутній. Саме тому в проекті закону про Службу безпеки України № 3080 від 03.04.2020 пропонується визначити превентивні заходи, шляхом створення вичерпного їх переліку, які може вживати Служба безпеки України з метою профілактики правопорушень у сфері державної безпеки та попередження актів несанкціонованого втручання в діяльність об'єктів критичної інфраструктури. До таких заходів пропонується віднести, у тому числі,

проникнення до житла чи іншого володіння особи. Зокрема, співробітникам Служби безпеки України надається змога проникати до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду у випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та цінного майна, під час надзвичайних ситуацій, безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, підслідного слідчим органів безпеки, припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні, припиненням злочину проти основ національної безпеки [9]. Вищевикладене свідчить про спроби законодавця привести норми превентивних заходів, що можуть проводитися Службою безпеки України до впорядкованого стану. Вони мусять регламентуватися конкретним переліком, закріпленим у законі, задля запобігання можливим порушенням прав та свобод людини працівниками цієї спеціальної служби.

Отже, акцент на попередження та запобігання загроз є пріоритетним, а керівництво Служби безпеки України повинно здійснювати всі необхідні заходи задля того, щоб організувати його реалізацію на найвищому рівні.

Висновки

Завдяки проведенню превентивних заходів працівникам Служби безпеки України вдається запобігти багатьом неправомірним посяганням на життя, здоров'я та права людини і громадянина, а також на національну безпеку всередині країни. Для підвищення ефективності таких заходів Служба безпеки України потребує впорядкування законодавчої бази у сфері проведення контррозвідальної діяльності. Превентивні заходи, що використовуються працівниками Служби безпеки України, мусять знайти своє відображення у вигляді змін та доповнень до Закону України «Про Службу безпеки України» та інших нормативно правових актів, та мають бути обмежені вичерпним їх переліком та порядком застосування. Також вважаємо, що доцільно було б окреслити підстави та процесуальні особливості їх застосування, з метою недопущення можливості для зловживань. Перетворення Служби безпеки

України на спецслужбу Європейського зразка полягає в позбавленні її підслідності злочинів, що не мають відношення до захисту національної безпеки, а також декларування антитерористичної, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності як пріоритетних напрямків діяльності для Служби безпеки України.

Література

1. Фоміна Т.Г. Превентивне затримання «Запобіжний захід» чи «Процесуальний захід»? *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1d995b2c-b3db-4108-8401-6c173eef0318/content>.

2. Лежнін К.В. Стандарти забезпечення прав людини в діяльності Служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Випуск 34. URL: [file:///D:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/604-Article%20Text-1105-1-10-20220923%20\(4\).pdf](file:///D:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/604-Article%20Text-1105-1-10-20220923%20(4).pdf).

3. Стерановський В.С. Діяльність Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану: *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.54>.

4. Осипчук І.І. Адміністративно-правові засади діяльності Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення критичної інфраструктури : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 239 с.

5. Носач А. В. Адміністративно-правові форми діяльності Служби безпеки України з протидії тероризму : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 222 с.

6. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 року № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>.

7. Завітневич О. СБУ має стати спецслужбою, а не другою поліцією: Інтерв'ю інформаційне агенство Інтрефакс – Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/706271.html>.

8. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

SUMMARY

The scientific article provides a scientific review of the works of scientists who researched the issues of the Security Service of Ukraine, taking into account the competence of the latter in various spheres of public relations. The novelty of the research consists in considering the administrative and legal provision of the rights and freedoms of a person and a citizen in the implementation of preventive measures in the context of the activities of the Security Service of Ukraine through the prism of modern challenges and dynamic changes in society and politics. It was emphasized that thanks to the implementation of preventive measures, the employees of the Security Service of Ukraine manage to prevent many illegal encroachments on the life, health and rights of people and citizens, as well as on national security within the country. To increase the effectiveness of such measures, the Security Service of Ukraine needs to streamline the legislative framework in the field of counterintelligence activities. Preventive measures used by employees of the Security Service of Ukraine must be reflected in the form of amendments and additions to the Law of Ukraine «On the Security Service of Ukraine» and other normative legal acts, and must be limited to an exhaustive list and the order of their application. The need to outline the grounds and procedural features of their application in order to prevent the possibility of abuse has been proved. The attention drawn to the need to implement measures to transform the Security Service of Ukraine into a special service of the European model consists in depriving it of responsibility for crimes unrelated to the protection of national security, as well as declaring anti-terrorist, intelligence and counterintelligence activities as priority areas of activity for the Security Service of Ukraine.

Key words: Security Service of Ukraine, security and defense sector of Ukraine, national security, administrative and legal support, administrative and legal coercion, bodies of public administration, human and citizen rights and freedoms, legal mechanisms for the protection of human rights, law enforcement activities.

9. Висновок на проект Закону України «Про Службу безпеки України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI01444A?an=3>.